

Cicero Verrinái mint jog- és gazdaságtörténeti forrás

A Prag szerkesztésében megjelent, nyolc munkát tartalmazó tanulmánykötet Cicero Verres elleni beszédeinek a Római Köztársaság nehezen alábecsülhető jog-, gazdaság- és adóztatás-történeti forrásának elemzéséhez járul hozzá színvonalas tanulmányokkal, amelyek eredetileg 2004 februárjában, a londoni Institute of Classical Studies konferenciáján hangzottak el előadás-ként, és láttak három évvel később napvilágot. Az alábbiakban érdemesnek tűnik áttekinteni a *Verrinák* mint forrás történeti háttérét és keletkezéstörténetét, s ennek fényében bemutatni a kötetben összegyűjtött tanulmányok *meritumait*.¹

A *Verrinák* a C. Verres ellen 70-ben lefolytatott perben, illetve a per kapcsán részben elhangzott beszédek, amely során Cicero – pályafutása során először és utoljára – vádlói szerepet vállalt.² A hét darabból álló, teljes terjedelmében fennmaradt beszédsorozat egyedülálló az antik retorikatörténetben. Az első beszéd, a *Divinatio in Caecilium* a pert megelőző szakaszban hangzott el, amikor mind Cicero, mind Q. Caecilius feljelentést tett a *praetornál* Verres ellen, s a két feljelentő között azon kérdésben kellett döntést hozni, hogy melyikük igénye megalapozottabb, vagyis utóbb melyikük „képviselheti” a vádat – tekintettel arra, hogy Rómában a közvádló, vagyis az ügyész funkciója ismeretlen volt. A *Verres elleni első beszéd (Oratio in Verrem prima)* nem Verres szicíliai helytartósága idején elkövetett bűncselekményeivel és viszsaéléseivel foglalkozik – Cicero ebben rávilágít a védő, Hortensius takti-

1. A Verres elleni beszédeket – első alkalommal – magyar nyelven lásd *Marcus Tullius Cicero: Válogatott vádbeszédek*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. Szeged, 2010.

2. A *Verrinák*hoz bővebben lásd Bleicken, J.: *Cicero und die Ritter*. Göttingen 1995; Degenkolb, H.: *Die Lex Hieronica und das Pfandungsrecht der Steuerpachter. Beitrag zur Erklärung der Verrinen*. Berlin 1861; Eppers, M.–Heinen, H.: *Zu den servi Venerii in Ciceros Verrinen*. In: Vincenzo, G. (ed.): *Sodalitas. Scritti in onore di Antonio Guarino I*. Napoli 1984. 219–232; Frazel, Th. D.: *The Composition and Circulation of Cicero's In Verrem*. *Classical Quarterly* 2004/1. 128–142; Frazel, Th. D.: *The Rhetoric of Cicero's 'In Verrem'*. *Hypomnemata* 179. Göttingen 2009; Gerber, S.: *Die Statthalterschaft des Verres auf Sizilien unter besonderer Berücksichtigung der res frumentaria*. Rostock 2006; Neumeister, Chr.: *Grundsätze der forensischen Rhetorik*. München 1964.

kájára, és egyértelművé teszi, hogy lemond a szokásos kimerítő részletességű vádbeszéd megtartásának lehetőségéről, vagyis megmagyarázza, hogy miért nem tart tényleges vádbeszédet, s miért tér rá egyenesen a bizonyítékok bemutatására, amire rendszerint csak az összefüggő vádbeszéd után került sor. Az öt könyvből álló *Verres elleni második beszéd (Oratio in Verrem secunda)* mindenre kiterjedő részletességgel pótolja az elmaradtakat: az első könyv Verres előéletével, az ezt követő négy pedig Szcíliában elkövetett bűntetteivel foglalkozik. Az öt könyvet felölelő második beszéd azonban sohasem hangzott el: a helyzete kilátástalanságát belátó vádlott nem várta meg a per befejezését, hanem önkéntes száműzetésbe (*exilium*) vonult. A második *oratio* tehát csupán fiktív beszéd, ténylegesen a politikailag nagy jelentőségű per anyagát szónoki formában feldolgozó publicisztikai mű.

A Verres elleni vád a *crimen pecuniarum repetundarum* (az eufemisztikus kifejezés pontos jelentése: *visszatérítendő pénzeszegek miatt emelt vád*) kategóriájába tartozott, ami magában foglalta a jóformán korlátlan hatalommal rendelkező helytartók által a tartományok lakosságával szemben elkövethető visszaélések számtalan fajtáját – egy szóval hozzávetőleg a zsarolás kiterjesztően értelmezett fogalmával adható vissza ezen, a köztársaság korának (a választási visszaélések, az *ambitus* különféle formái mellett) legnagyobb rákfenéjét képező tényállás csoport. Az első perekre ilyen ügyek kapcsán a források tanúsága szerint 171 után került sor. A 149-ben e cselekmények kivizsgálásra és megbüntetésére felállított *quaestio perpetua* arra enged következtetni, hogy az ilyen jellegű esetek, illetve panaszok meglehetősen elszaporodtak. A hagyomány szerint Caius Gracchus egyik párthíve, Acilius Glabrio néptribunus kezdeményezésére 122-ben megszületett a *lex Acilia pecuniarum repetundarum*, amely az eltulajdonított összeg addigi egyszeres megtérítése helyett szankcióként *duplumot*, vagyis az összeg kétszeresének visszafizetését rendelte el immáron tényleges *crimen*-né téve a tényállást. Sulla ugyan ismét egyszeresre szállította le a büntetés összegét, azonban önálló *quaestio perpetua* felállítását rendelte el, és az elkövetőket a pénzbüntetés mellett becsületvesztéssel (*infamia*) sújtotta. A tényállás elemei is ekkorra kristályosodtak ki a gyakorlatban: a Verres-per idején ezek közé tartozott, ha a helytartó nagyobb értékű ajándékot fogadott el, ha akár maga, akár közvetítők útján adásvételt kötött a tartományban, a zsarolás, a lopás és a rablás, továbbá az adók önkényes emelése és egyéb terhek kivetése a tartomány lakosaira. A kárvallottak római *patronusuk* segítségével léphettek fel panasszal, illetve érthették el a vádemelést. Sem a törvényi rendelkezések, sem a nem ritkán megvesztegethető törvényszékek nem nyújtottak kellő védelmet a tartományi lakosok számára, ugyanis

a helytartóságot a római vezetőréteg a városi *magistratus* megszerzéséért kiadott összegek és az annak ellátása során felmerülő költségek megtérülési terepének tekintette, ahol busásan kárpótolhatta magát az akár pusztán *ambitió*val, akár *ambitu*sszal megszerzett és hatalmas összegeket felemészítő hivatal után. Verres nem véletlenül határozta meg három éven át tartó harácsolása mottóját akképpen, hogy neki magának elegendő volna az első év zsákmánya, a másodikéra ügyvédei miatt, a harmadikéra pedig a bíróság megvesztegetése céljából van szüksége.³

A Verres elleni vádemelés és per során Cicerónak számtalan nehézséggel kellett megküzdenie, hiszen a Verres mellett véd- és dacszövetségben felsorakozó szenátusi arisztokrácia minden befolyását latba vetette, hogy a nyilvánvalóan súlyos büntetékkel terhelt helytartó elítélését megakadályozza – az eljárás sikeres kimenetele Cicero páratlan kitartásának, taktikai érzékének és szónoki képességének volt köszönhető. Már Verres 73-ban megkezdett szicíliai helytartóságának utolsó évében, 71-ben szinte egész Szicília minden városa követséget menesztett Rómába, hogy felkérjék a 75-ben Sziciliában *proquaestor*ként működő Cicerót: vállalja el ügyüket a Verres elleni indítandó perben. Cicero ugyan addig – és azt követően is – védői szerepet látott el, azonban felmérte a példátlan politikai botrányt ígérő perben rejlő lehetőségeket, és igent mondott a követségek kérésére. 70 januárjában Verres elhagyta Sziciliát, hivatali örökébe – a hagyományosan Szicília patrónusaiként számon tartott Metellusok közül való – L. Caecilius Metellus lépett. Amikor 70 elején Cicero vádat akart emelni a *crimen repetundarum*ban illetékes *quaestió*t vezető M'. Acilius Glabrio *praetor* előtt, úgy tűnt, falba ütközik: Verres híve és egykori *quaestora*, Q. Caecilius Niger az egykori helytartóval összejátszva szintén a vádemelés jogáért lépett harcba, hogy meggátolja a tényleges, Cicero általi vádemelést. A Caecilius elleni beszéddel Cicero elérte, hogy elnyerje a vádemelés jogát, és egyúttal száztíz napos határidőt kapott a *praetortól* a bizonyítékok feltárására és összegyűjtésére.

Cicero Sziciliába utazott, és megkezdte azon bizonyítékok összegyűjtését, amelyeket a második beszéd második, harmadik, negyedik és ötödik könyvében adott közre. Az új helytartó, L. Caecilius Metellus minden lehetséges eszközzel megpróbálta hátráltatni és akadályozni a vádlót: bizonyítékokat sikkasztatott el, megtiltotta a tanúknak, hogy megjelenjenek Cicero előtt, illetve Rómában, keményen megfenyegette a közösségeket, arra az esetre, ha Verres ellen mernének vallani. Metellus eljárásának hátterében a Verresszel kötött alku állt: a 69-es év *consuli* méltóságát Verres fővédője, Q. Hortensius Hortalus és a helytartó fivére, Q. Caecilius Metellus akarta

3. Vö. Cic. *Verr.* 1, 40.

elnyerni, az egyik *praetori* tisztségre pedig a helytartó másik fivére, M. Caecilius Metellus pályázott – Verres ígéretet tett választási hadjáratuk finanszírozására. A Rómába a megadott határidőre visszatérő Cicero újabb akadály várta: Verres szövetségesei az achaiai zsarolási ügyek kapcsán újabb (színleges) vádlót állítottak, aki a bizonyítékok megszerzését száznolc nap alatt vállalta. A *praetor* a nyomozási időnek megfelelően tűzte ki a tárgyalást, a szicíliai ügyeket az achaiai zsarolás miatti per mögé sorolta, s így az első tárgyalásra 70. augusztus 5-én kerülhetett csak sor.

Az időhúzásra amiatt volt szükség, mert 70-ben Cn. Pompeius Magnus és M. Licinius Crassus töltötték be a *consulí* méltóságot, akik a sullai restauráció intézkedéseit nagyban visszazorították, megszüntették a szenátorok bíraskodási privilégiumát, és visszaállították a néptribunusok jogait – ezért Verres hívei megpróbálták taktikájukkal a pert a következő évre halasztatni, aminek az idő is kedvezni látszott, hiszen a törvény előírása miatt a *crimen repetundarum* miatt folyó eljárásban legkorábban két tárgyalás után születhetett ítélet, augusztus közepétől november közepéig pedig néhány hét kivételével az egymást követő négy hosszabb ünnep miatt szünetelt a törvénykezés. (A *Ludi votivi* augusztus 16-a és szeptember 1-je, a *Ludi Romani* szeptember 4-e és 19-e, a *Ludi Victoriae* október 26-ától november 1-je, a *Ludi plebei* pedig november 4-e és 17-e között zajlottak.) Július végén lezajlottak a választások, Hortensius és Q. Caecilius Metellus lettek a 69-es év *consuljai*, M. Caecilius Metellus pedig elnyerte az egyik *praetori* tisztséget – úgy tűnt, hogy a véletlen is Cicero ellen dolgozik, minthogy a sorsolással a *praetorokhoz* hozzárendelt *quaestiók* közül M. Caecilius Metellus a következő évre éppen a zsarolási ügyekben bíraskodó törvényszék elnöki tisztségét kapta meg, vagyis azét, amely Verres ügyében ítélni volt hivatott. Az egyetlen kedvező fordulatot az hozta, hogy Cicero 69-re *aedilisszé* választották.

Augusztus 5-én kezdetét vette az első tárgyalás, amelyen Cicero bejelentette, hogy eltekint a szokásos, hosszú és átfogó vádbeszédétől, és ellenfelei halogató taktikáját keresztülhúzva hozzákezd a bizonyítási eljáráshoz, vagyis a tanúk kihallgatásához és az okiratok bemutatásához, amellyel világossá fogja tenni, hogy három éves helytartói működése alatt Verres negyvenmillió *sestertiust* zsarolt ki a szicíliaiaktól. Verres és Hortensius tehetetlenül nézték a váratlan fordulatot, az első tárgyalás, amely immáron nem hagyott kétséget a vádlott bűnössége felől, augusztus 13-án befejeződött. Mire két ünnepsorozat végén, szeptember 20-án a törvényszék ismét összeült, Verres – összerabolt kincseivel együtt – önkéntes száműzetésbe ment, ami a bűnösség beismerésével egyenértékű volt. Nem maradt más hátra, mint a büntetési összeg megállapítása (*litis aestimatio*), amit a törvényszék az éppen még lefoglalt ja-

vakkal arányban nevétségesen alacsony összegben, háromezer *sestertius*ban határozott meg.⁴ Mindazonáltal a per sikeres befejezést nyert: Verres további pályafutásának reménye semmivé vált, a tartományi helytartók számára a események elretentő példaként szolgáltak, Cicero pedig Hortensiuszt legyőzve immáron vitathatatlanul Róma első törvénytészéki szónoka lett.

A tanulmánykötet – ellentétben a műfajra olykor jellemző sajátossággal – egységes látásmóddal elemzi a *Verrinák*at, amint ezt a tanulmányok között számos kereszthivatkozás is bizonyítja, s a szerzők egyetértenek abban, hogy a *Verrinák* bizonyos szempontból többet mondanak el Ciceróról és pertaktikájáról, mint magáról a szicíliai helyzetről. *Andrew Lintott* tanulmánya (*The Citadel of the Allies*) behatóan elemzi a per lefolyását, politikai hátterét, a beszédek és a köztársasági kor *quaestio*s perrendjének viszonyát, külön kitérve a *crimen repetundarum* büntetőjogi és büntetőeljárás jellegzetességeire. *Kathryn Tempest* írása (*Saints and Sinners: some thoughts on the presentation of character in Attic oratory and Cicero's Verrines*) a cicerói jellemábrázolási technika attikai előképeire vet fényt, alaposan feltárva a Cicero által Verresről festett kép realitásának kérdéskörét, illetve a Verres-kép megalkotása során alkalmazott toposzok rendszerét. Ennek kapcsán ki kell emelnünk, hogy nézetünk szerint a Cicero által Verres szicíliai helytartóságáról festett rendkívül komor kép első látásra túlzónak látszik, és – tekintettel arra, hogy az teljes valójában csak a második, a vádlott száműzetésbe vonulása után keletkezett második, soha el nem hangzott, a cáfolat lehetőségét eleve kizáró beszédben bontakozik – talán bizonyos pontokon valóban egyoldalúnak tűnhet, ám azt a felsorakoztatott tanúvallomások és okiratok alapján mégis helytállónak kell ítélnünk. Cicero nem csupán szörnyetegnek, hanem a történelemben példátlan szörnyetegnek ábrázolja Verrest, azonban éppen az egyéb zsarolási ügyek, amelyekben Cicero védőként lépett fel, azt engedik valószínűsíteni, hogy bizonyos visszaélései korántsem tekinthetők egyedülállóknak és példátlanoknak a köztársaság utolsó századában. Míg a Rómában tevékenykedő *magistratusok* intézkedései ellen *collegájuk*, illetve *collegáik*, valamint a néptribunusok felléphettek, addig a provinciai *magistratusok* esetében kizárólag a szenátusi ellenőrzés működött – illetve működhetett volna, amennyiben a szenátust nem foglalta volna le egyfelől az ekkortájt egyre viharosabbá váló kül- és belpolitika, másfelől pedig nem kovácsolta volna össze a rend tagjait legtöbbször alig megbontható véd- és dacszövetség. A provinciai *magistratusok* tehát bizonyos mértékben önmérsékletükre és jellemeszilárdságukra voltak utalva, ám ezen értékeket a polgárháborús időszak zürzavara nagyban aláásta.

4. Plut. *Cíc.* 8, 1.

Catherine Steel tanulmánya (*The Rhetoric of the de Frumento*), Sylvie Pittia írása (*Les Données Chiffrées dans le De Frumento de Cicéron*) és Jean Andreau munkája (*Registers, Account-Books, and Written Documents in the De Frumento*) a Verres elleni második beszéd harmadik könyvének különböző, gazdaság-, jog- és retorikatörténeti aspektusait dolgozza fel. A beszéd, vagyis az utókor által *De re frumentaria*, illetve *De frumento* címmel ellátott *oratio* témája nem más, mint Szicília mezőgazdasága, gabonahozadéka, a gabona piaci ára, az adóki szabás és -behajtás módja, és a jogosulatlan adókövetelések törvényellenes kizsárolása. A harmadik könyvben foglalt jogsértések képezik a vád szigorú értelemben vett tárgyát, vagyis a Verres által elkövetett zsárolás, amit Cicero olyan részletességgel, a jogi és gazdasági háttér olyan gondos feltárásával bemutat, hogy szinte minden további magyarázatot feleslegessé tesz. Amikor a szónok Verres Rómában elkövetett tetteit sorolja, nem ad hosszabb háttérleírást, hiszen bizvást számíthatott arra, hogy közönsége kellőképpen ismeri a viszonyokat, a szicíliai események elbeszélése kapcsán azonban kénytelen a helyi viszonyokban nem tájékozott rómaiak előtt részletesen feltárni a jogi, gazdasági, közigazgatási és adóügyi hátteret, alaposan taglalva a tizedadó jellegzetességeit, a Rómának kötelezően eladandó gabona és a gabona becslő- és piaci értékének viszonyát.⁵ A beszéd legnagyobb része a tizedadó kérdésével foglalkozik;⁶ e rész hosszú bevezetésében⁷ Cicero a szicíliai adórendszer⁸ és a Verres által kialakított „adóztatási politikát” tárgyalja.⁹ A III. századi *lex Hieronica* által kialakított adóztatási rendszer főbb jellemzőinek vázolója után rátér Verres működésének kétirányú, mind Rómára, mind Szicília-ára kiható kártékonyosságára. A bevezető részt követik a tényleges vádpontok, a tizedadó kizsárolása során a szicíliaiak ellen elkövetett jogsértések.¹⁰ Cicero először azon földművesek sorsát írja le, akiknek tizedadóját egyéni megállapodás keretében adták bérbe,¹¹ majd az egész közösségek tizedadójának bérbeadását taglalja;¹² ennek során Verres és büntársai a következő terheket rakták a közösségekre, illetve városokra: a tizedadót, pontosabban azt, amennyiért az adóbérlők a tizedadót bérbe vették, a bérlő azon „nyereségét”, amit Verres tulajdonított el, a bérlő nyereségéül rendelt összeget. Ezen visszaélések katasztrofális következményekkel jártak Szicília számára: a földművesek tömegesen menekültek el földjeikről, s így számtalan föld maradt parlagon veszélybe sodorva a következő évek

5. Cic. *Verr.* 2, 3, 10–12.

6. Cic. *Verr.* 2, 3, 12–163.

7. Cic. *Verr.* 2, 3, 12–52.

8. Cic. *Verr.* 2, 3, 12–39.

9. Cic. *Verr.* 2, 3, 39–52.

10. Cic. *Verr.* 2, 3, 53–129.

11. Cic. *Verr.* 2, 3, 53–66.

12. Cic. *Verr.* 2, 3, 66–118.

termését.¹³ A harmadik könyv következő része a Rómának kötelezően eladandó gabonának (*frumentum emptum*) a helytartó általi felvásárlását és begyűjtését tárgyalja.¹⁴ A *frumentum emptum* nem adónemnek, hanem a tartomány által a szenátus által esetenként meghatározott ellenérték fejében teljesítendő szolgáltatásnak számított; e gabona felvásárlásával és begyűjtésével a szenátus abban az esetben bízta meg a helytartót, amikor Róma gabonaindséget szenvedett. Verres helytartóságának mindhárom évében feladatul kapta a szenátustól, hogy e kényszervásárlást lebonyolítsa, s ehhez az államkincstár rendelkezésére is bocsátotta a szükséges összeget. A helytartó a helyzetet „természetesen” saját nyereszkezésére használta fel.

Julien Dubouloz tanulmánya (*La juridiction du gouverneur provincial. Réflexions sur les Verrines comme sources pour l'histoire du droit*) a hírhedtté vált *ius Verrinumot*, Verres provinciai jogszolgáltatását és közigazgatási intézkedéseit, vagyis jórészt a Verres elleni második beszéd második könyvben leírtakat elemzi. Ennek keretében Cicero öt nagy kérdéskörrel foglalkozik: Verres jogszolgáltatási visszaéléseivel a magán-¹⁵ és a büntetőjogi perekben,¹⁶ a tisztségek betöltése kapcsán elkövetett vesztegetési ügyekkel,¹⁷ a saját felállítandó szobraira begyűjtött pénzekkel¹⁸ és Verresnek az adóbérlőkkel ápolit viszonyáról.¹⁹ A meglehetősen hasonló tényállások sematikuságát Cicero rövid *excursusokkal* igyekszik tarkítani, a prototípusként szolgáló ügyek elbeszélése mellett képszerű leírást ad Verres kíséretéről és a szicíliai törvénykezési rendről, majd visszatér az örökösödési ügyek jogtípró jogszolgáltatásának elbeszélééséhez.²⁰ Alaposabban szemügyre véve a beszédben olvasható elbeszéléseket és tényállásokat, az általános cicerói jellemzés – kiváltképp, ami a helyi lakosokat illeti – nem mentes az ellentmondásoktól. A Heraclius-ügy kapcsán felbukkan két szicíliai kollaboráns, Cleomenes és Aeschrio,²¹ kiderül a syracusaei hatóságok bűnrészessége,²² Epicrateg és Sopotert helybeli feljelentők juttatják Verres kezére,²³ Sthenius ellen néhány polgártársa szolgáltat készségesen váda-

---

13. Cic. *Verr.* 2, 3, 119–129.

14. Cic. *Verr.* 2, 3, 163–187.

15. Cic. *Verr.* 2, 2, 17–67.

16. Cic. *Verr.* 2, 2, 68–118.

17. Cic. *Verr.* 2, 2, 118–136.

18. Cic. *Verr.* 2, 2, 137–168.

19. Cic. *Verr.* 2, 2, 169–191.

20. Cic. *Verr.* 2, 2, 17–25. 26–34. 35–67.

21. Cic. *Verr.* 2, 2, 36.

22. Cic. *Verr.* 2, 2, 43. skk.

23. Cic. *Verr.* 2, 2, 54. skk.; 68.

kat,²⁴ Timarchides a mindenütt a felszín alatt lappangó vizzályokat fordítja maga és gazdája javára, s ezek felderítésében helyi lakosok sietnek besúgóként segítségére,²⁵ a hivatalukhoz maguk is vesztegetéssel jutott *ensorok* készségesen asszisztálnak Verresnek polgártársai további adókkal történő sanyargatásához.²⁶ Mindebből arra a következtetésre juthatunk, hogy Verres dolgát jelentősen megkönnyítette a Szicíliában burjánzó korrupció, s hogy a helybeliek egy része nem mint minden hitványságot megtestesítő szörnyre tekintett rá. Cicero a szicíliai adóbérlőket is megkísérli tisztázni a Verresszel folytatott készséges együttműködés vádja alól, ám érvelése ezen a ponton nem túlságosan meggyőző: az ügy körülményeinek leírása alapján aligha valószínűsíthető, hogy egyedül Carpinatius mutatkozott hajlandónak arra, hogy Verresszel kölcsönös előnyöket biztosító megállapodást kössön.²⁷

Malcolm Bell tanulmánya (*Apronius in the Agora: Sicilian Civil Architecture and the Lex Hieronica*) elsősorban régészeti szemszögből közelíti meg a kérdéskört: a leletek és a *Verrinákban* olvasható információk összevetésével viszi az olvasót közelebb a szicíliai építészethez és a Verres által elkövetett visszaélések gyakorlati kivitelezési lehetőségeihez. *Jerôme France* írása (*La loi de Hiéron et les Romains de Jérôme Carcopino: Altertumswissenschaft et histoire économique en France au début du 20e siècle*) azt a tudománytörténeti kérdést vizsgálja, hogy mely körülmények indították Carcopinot 1919-ben arra, hogy megírja a *lex Hieronicával* foglalkozó monográfiáját, vagyis a *Verrinák* és a szicíliai adórendszer első nagy ivű feldolgozását, fényt vetve a gazdagságtörténet egy jelentős alkotására s egyúttal emléket állítva egy kiváló ókorásznak.

A kötet címe – stílusosan – nem más, mint a *Verrinák*ból vett reminiscencia: a tizedadó tekintetében irányadó, II. Hiero (275–215) syracusaei uralkodó által megalkotott rendeletet a rómaiak egész Szicíliára kiterjesztették mint *lex Hieronicát*, a sziget tehát mintegy *Róma éléskamrájával* és a *római nép táplálójával* szolgált.²⁸

J. R. W. Prag (ed.): *Sicilia Nutrix Plebis Romanae: Rhetoric, Law, and Taxation in Cicero's Verrines. (Sicilia Nutrix Plebis Romanae: Retorika, jog és adóztatás Cicero Verrináiban.)* Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement 97. Institute of Classical Studies, University of London, London, 2007. ix + 189 oldal.

Nótári Tamás

24. Cic. *Verr.* 2, 2, 89. skk.

25. Cic. *Verr.* 2, 2, 120. skk.

26. Cic. *Verr.* 2, 2, 131. skk.

27. Cic. *Verr.* 2, 2, 269. skk.

28. Vö. Cic. *Verr.* 2, 2, 5.